

فصل اول: مقدمه

هدف کلی:

آشنایی کلی با نقش اعداد در تجزیه و تحلیل پدیده ها، علم آمار، انواع مقیاسهای عددی

هدف های رفتاری:

- مفهوم داده های آماری و مقیاسهای اندازه گیری آنها
- تعریف علم آمار، آمار توصیفی و آمار استنباطی، عنصر و جامعه
- دلایل نمونه گیری و مزایای آنها
- انواع داده های مهم در تحلیلهای جغرافیا و تفاوت آنها با دیگر داده ها در سایر علوم

مفاهیم:

آمار به مجموعه ای از تکنیک ها و روشهایی گفته می شود که در جمع آوری، طبقه بندی، خلاصه کردن، پردازش، نمایش، تجزیه و تحلیل و تفسیر اطلاعات آماری مورد استفاده قرار می گیرد.

در یک دسته بندی عمومی، دو روش آماری عمده وجود دارد: آمار توصیفی و تحلیلی. این روشها ممکن است با نامهای دیگری هم شناخته شوند و یا بصورت ترکیبی و در کنار هم به کار روند.

آمار توصیفی (Descriptive statistics): آمار توصیفی زمانی است که ما از آمار برای توصیف یک جامعه آماری استفاده می کنیم. این جامعه آمار باید آنقدر کوچک باشد که ما بتوانیم تمام اعضاء آن را در مطالعه بگنجانیم. به عنوان مثال می خواهیم تاثیر جنسیت دانشجویان یک کلاس 50 نفره حسابداری را بر نگرش آنان نسبت به این رشته بسنجیم. ما باید هر 50 نفر را مطالعه کنیم. نتایج به دست آمده توصیفگر تأثیر جنسیت بر نگرش اعضاء این کلاس نسبت به رشته خواهد بود. ما نمی توانیم نتایج این مطالعه را به تمام دانشجویان حسابداری یا هر جامعه آماری دیگری تعمیم دهیم. چرا که مطمئن نیستیم که این گروه 50 نفره معرف تمامی دانشجویان حسابداری باشند.

آمار تحلیلی یا استنباطی (Inferential statistics): آمار تحلیلی زمانی مطرح می شود که ما از یک مجموعه داده برای نتیجه گیری در مورد چیزی فراتر از آن مجموعه داده استفاده کنیم. به عنوان مثال ما با استفاده از نمونه گیری، 30 دانشجوی حسابداری را از میان 200 دانشجوی حسابداری یک دانشگاه انتخاب کرده و تأثیر جنسیت بر نگرش آنها نسبت به رشته را بررسی می کنیم. سپس نتایج مطالعه این 30 نفر را به تمامی دانشجویان حسابداری این دانشگاه تعمیم می دهیم. یعنی در آمار توصیفی، تمام اعضا جامعه مطالعه می شوند ولی در آمار تحلیلی نمونه ای از جامعه که معرف کل جامعه است مطالعه می شود اما نتایج به کل جامعه تعمیم داده می شوند. آمار تحلیلی این امکان را میدهد تا جنبه های مورد نظر جامعه های بزرگ آماری را از روی نمونه های نسبتاً کوچکی که نماینده یا معرف آن جامعه ها هستند، مطالعه کنیم.

آمار تحلیلی نسبت به آمار توصیفی پدیده ای جدیدتر به حساب می آید و نتایج حاصل از آن می تواند در استدلال یافته های پژوهش و یا تصمیم گیری مدیران موثر واقع شود.

به همه افراد یا اشیایی که حداقل در یک صفت با هم مشترک باشند، جامعه آماری گفته می شود. جامعه آماری می تواند شامل اشیاء نیز باشد. خاصیت یا خواصی که بین اعضای جامعه مشترک هستند را صفت مشخصه میگویند.

هر عضو از جامعه را یک فرد یا واحد میگویند. مجموعه واحدها یا افراد جامعه را حجم جامعه میگویند که معمولاً با N نشان داده می شود.

صفت مشخصه، صفت یا صفاتی است که در تمامی اعضای جامعه آماری بصورت یکسان وجود دارد. به همین علت بررسی آماری بر روی صفت مشخصه انجام نمی گیرد.

عناصر جامعه به جز صفت مشخصه که در همه اعضا جامعه مشترک است، دارای خواص دیگری نیز هستند که با هم متفاوتند. این گونه خاصیتها یا صفات را که بین اعضا جامعه متغیر هستند، صفات متغیر و یا به اختصار متغیر می نامند. به عبارت دیگر صفت متغیر صفاتی است که از یک عضو جامعه آماری به عضو دیگر می تواند تغییر کند.

نمونه آماری به بخشی از جامعه آماری اطلاق می شود که مورد بررسی قرار می گیرد. نمونه آماری بار روشهای مختلف نمونه گیری به دست می آید. اگر تمام اعضای یک جامعه مشمول سنجش آماری شوند و تک تک مورد بررسی قرار گیرند این عمل را سرشماری می گویند. سرشماری عبارت از ثبت و ضبط هدفمند داده های ارزشمند درباره یک جامعه. سرشماریها عموماً در سطح ملی و با شمارش همه اعضای جامعه انجام می گیرند. سر شماری وقتی انجام می گیرد که دسترسی به تمامی اعضای جامعه مورد نظر امکان پذیر باشد. مثالها:

- دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد در مورد نیازهای اساسی دانشگاه در حوزه تحصیلات تکمیلی
- میانگین تعداد دفعات امانت کتاب توسط استادان دانشکده علوم انسانی از کتابخانه مرکزی دانشگاه آزاد در سه ماهه سوم سال جاری

انواع متغیر:

صفات متغیر میتوانند دو نوع داشته باشند، کیفی و کمی:

متغیر کیفی (qualitative): صفاتی که برای اعضا جامعه نتوان آن را با هیچ کمیتی بیان کرد مثل جنسیت که می تواند زن باشد یا مرد، و یا نوع بیماری.

متغیر کمی (quantitative): صفاتی است که بتوان آن را برای اعضا جامعه به صورت عددی و کمی بیان نمود مثل قد، سن، میزان درآمد، میزان مطالعه، تعداد مقالات تألیفی و غیره.

صفات متغیر کمی نیز خود دارای دو نوع مهم هستند که عبارتند از پیوسته، و گسسته یا ناپیوسته.

متغیر پیوسته (continuous): متغیری که بین هر دو عدد آن بی نهایت عدد قرار می گیرد. به عنوان مثال عمر یک مدرک از هنگام نشر تا تهیه و قرار دادن در کتابخانه می تواند یک کمیت پیوسته باشد زیرا عمر یک مدرک می تواند 3 سال، یا سه سال و 2 ماه و یا 3 سال و 2 ماه و 13 روز و 10 ساعت باشد. همچنین است قد یک انسان می تواند 170 سانتیمتر و یا 170 سانتیمتر و 5 میلیمتر باشد.

متغیر گسسته (discrete): اگر اعداد حاصل از شمارش و آمار گیری به گونهای باشد که بین دو واحد متوالی، عدد یا کمیت دیگری قرار نگیرد، این کمیتها جدا یا ناپیوسته یا گسسته نامیده می شوند. به عبارت دیگر در متغیر گسسته، بین

هر دو عدد متوالی آن هیچ عددی قرار ندارد. نظیر تعداد دفعات استفاده از یک کتاب که می تواند 2 یا 3 باشد اما نمی تواند $2/5$ (دو و نیم) باشد. یا تعداد دانشجویان کلاس که می تواند فرضاً 14 یا 15 باشد اما نمی تواند $14/5$ باشد.

مقیاس های اندازه گیری متغیرها:

- مقیاس اسمی
- مقیاس ترتیبی (رتبه ای)
- مقیاس فاصله ای
- مقیاس نسبتی (نسبی)

مقیاس یا سنجه استاندارد، معیاری پذیرفته شده برای اندازه گیری برخی صفات کمی است. مثلاً برای سنجش وزن از گرم یا کیلوگرم استفاده می کنیم. به طور کلی در آمار چهار نوع مقیاس برای اندازه گیری متغیرها وجود دارد: مقیاس اسمی، مقیاس ترتیبی، مقیاس فاصله ای و مقیاس نسبتی.

مقیاس اسمی (nominal)

در اندازه گیری به طریقه اسمی، از اعداد به منظور جدا کردن نمودها یا عناصر طبقات استفاده می شود. اما این اعداد صرفاً نقش نمادین دارند یک علامت یا نام محسوب می شوند. آنها به هیچ وجه جنبه کمی یا عددی ندارند و نمیتوان هیچ نوع عملیات جبری روی آنها انجام داد. تنها ویژگی که این مقیاس نشان میدهد برابر بودن و یا متفاوت بودن است. به عنوان مثال ممکن است در یک پرسشنامه از پاسخ دهندگان پرسید:

جنسیت شما چیست؟

1. مرد 2. زن

در اینجا عدد یک می تواند به عنوان یک نماد برای جنسیت مرد مورد استفاده قرار گیرد ولی هیچ ماهیت کمی ندارد. مقیاسهای اندازه گیری در تمام مثالهای زیر از نوع اسمی هستند.

رشته تحصیلی شما چیست؟

1. شیمی 2. فیزیک 3. حسابداری 4. ریاضیات

از کدام منبع بیش از سایر منابع برای انجام پژوهش استفاده میکنید؟

1. کتاب 2. مقالات مجلات 3. منابع روی وب 4. پایاننامه ها

مقیاس ترتیبی یا رتبه ای (ordinal)

در این نوع اندازه گیری از اعداد برای مقایسه عناصر از نظر کوچکتر یا بزرگتر بودن و یا برابر بودن استفاده می شود. عناصر جامعه نیز بر اساس نتایج این مقایسه ها، طبقه بندی می شوند. اعداد در این نوع اندازه گیری فقط برای مرتب کردن عناصر از کوچک به بزرگ یا برعکس مورد استفاده قرار می گیرند و نشانه کمیّت مشخصی نیستند. مثال: به سؤال زیر توجه کنید:

شما میزان رضایتمندی خود را از خدمات بخش مرجع کتابخانه چگونه می بینید؟

1. خیلی کم 2. کم 3. متوسط 4. زیاد 5. خیلی زیاد

توجه کنید که در اینجا ما میتوانیم بگوئیم 5 (خیلی زیاد) بیشتر از 4 (زیاد است) اما این صرفاً بیانگر رتبه آنها در مقایسه با یکدیگر است. ما نمیتوانیم میزان یا کمیت این برتری را مشخص کنیم، یا به عبارتی مشخص نیست خیلی زیاد چقدر از زیاد، بیشتر است. در مقیاس ترتیبی نیز انجام عملیات جبری ممکن نیست.

مقیاس فاصله ای (interval)

در اندازه گیری به شیوه فاصله ای، عناصر مورد اندازه گیری نه تنها میتوانند از نظر رتبه با یکدیگر مقایسه شوند، بلکه میتوان آنها را بر حسب طول فاصله میان عناصر نیز مقایسه و طبقه بندی کرد. نمونه بارز این نوع مقیاس، درجه حرارت بر حسب سلسیوس است. در اندازه گیری با مقیاس فاصله ای ما نیازمند یک نقطه صفر و نیز نیازمند مشخص بودن فاصله هستیم. صفر در این مقیاس صفر مطلق نیست و صفر دلخواهی است. مثل صفر در مقیاس درجه حرارت سلسیوس که صفر مطلق نیست (صفر مطلق -273 درجه سلسیوس است). به همین علت در این مقیاس استفاده از مقادیر منفی نیز امکانپذیر است. برخلاف دو مقیاس اسمی و ترتیبی، در مقیاس فاصله ای میتوان برخی عملیات جبری نظیر تفریق را انجام داد، اما امکان ضرب و تقسیم وجود ندارد. به عنوان مثال نمیتوان گفت 50 درجه سلسیوس دو برابر 25 درجه سلسیوس گرم است. نمونه دیگر مقیاس فاصله ای، بهره هوشی است.

مقیاس نسبی یا نسبتی (ratio)

مقیاس نسبی نه تنها به ما امکان میدهد تعیین کنیم یک اندازه از اندازه دیگر چقدر بزرگتر یا کوچکتر است، بلکه به ما امکان میدهد تا بگوئیم یک اندازه چند برابر یا چه نسبتی از یک اندازه دیگر است. مقادیر فیزیکی نظیر وزن، طول و حجم از نوع مقیاس نسبی هستند. در مقیاس نسبی، یک اندازه طبیعی به نام صفر مطلق وجود دارد. در این مقیاس امکان انجام اعمال جبری نظیر تقسیم و ضرب نیز وجود دارد. به عنوان مثال میتوانیم بگوئیم که یک بسته 20 کیلوگرمی دو برابر یک بسته 10 کیلوگرمی وزن دارد، یا وزن آن 10 کیلوگرم از بسته 10 کیلوگرمی بیشتر است و یا اینکه وزن آن 100 درصد بیشتر از بسته 10 کیلوگرمی است و یا اینکه این دو بسته در مجموع 30 کیلوگرم وزن دارند. همان طور که میبینیم تمامی اعمال جبری بر روی این مقیاس قابل انجام است.

* نکته: صفتهای متغیر کیفی با مقیاسهای اسمی و ترتیبی اندازه گیری می شوند، و صفتهای متغیر کمی با مقیاسهای فاصله ای و نسبی.

فصل دوم: سازمان دهی داده ها

هدف کلی:

آشنایی مقدماتی با شیوه های تنظیم و تلخیص داده ها و تشکیل جدول فراوانی

هدف های رفتاری:

- نحوه مرتب کردن داده ها (کمی و رسته ای)
- تنظیم جداول فراوانی و معیارهای مربوطه
- نمودارهای آماری و کاربرد آنها در توصیف داده ها

داده های آماری که در مرحله مشاهده به دست آمده است، اعداد و ارقامی هستند که هیچگونه مفهوم خاصی نداشته و نیاز به پردازش دارند تا آنها را به صورت یک مجموعه ادغام شده درآورد. پردازش داده ها یا نتایج مشاهدات شامل منظم کردن، طبقه بندی یا گروه بندی، تشکیل جداول، محاسبه شاخصهای آماری است. بنابراین هدف از پردازش عبارت است از ادغام نتایج مشاهدات، متراکم کردن اطلاعات، و به دست آوردن شاخصها به منظور توصیف ویژگیهای جامعه آماری.

جدول توزیع فراوانی:

فراوانی عبارت است از تعداد یا مقدار مشاهده شده از یک متغیر در یک گروه خاص. جدول توزیع فراوانی جدولی است که خلاصه ای از فراوانی های مشاهده شده یک متغیر را نشان می دهد.

در جدول توزیع فراوانی (یا توزیع صفت متغیر)، کلیه اعداد، طبقه بندی شده و فراوانی آنها که بیانگر تکرار یک عدد است در جلوی آنها یادداشت می شود.

مفاهیم جدول آماری:

الف) فراوانی مطلق هر رده	د) فراوانی تجمعی نسبی
ب) فراوانی نسبی هر رده	ه) نماینده طبقات (وسط طبقات)
ج) فراوانی تجمعی هر رده	و) خط و نشان (چوب و خط)

◀ فراوانی (مطلق) در جدول دسته بندی: فراوانی مطلق یک دسته برابر تعداد اعضای است که در آن دسته قرار می گیرند.

◀ فراوانی نسبی: نسبت فراوانی مطلق یک دسته به کل فراوانی های همه دسته ها یعنی $\frac{f_i}{n}$.

◀ درصد فراوانی نسبی: حاصلضرب فراوانی نسبی در ۱۰۰ را درصد فراوانی نسبی می نامند.

◀ فراوانی تجمعی: مجموع همه فراوانی ها از دسته اول تا هر دسته را فراوانی تجمعی می نامند. به عبارت دیگر فراوانی تجمعی هر دسته برابر تعداد اشیایی است که مقدار آنها از کران بالای آن دسته کمترند.

◀ فراوانی نسبی تجمعی: نسبت فراوانی تجمعی یک دسته به کل فراوانی های همه دسته ها.

◀ درصد فراوانی نسبی تجمعی: حاصلضرب فراوانی نسبی تجمعی در ۱۰۰ را درصد فراوانی نسبی تجمعی می نامند.

مثال 1. داده های زیر میزان کیفیت 20 کالا را براساس کیفیت خوب (کد3) و کیفیت متوسط (کد2) و کیفیت ضعیف (کد1) نشان می دهد. یک جدول فراوانی مناسب برای این داده ها تشکیل دهید.

2 3 2 1 1 2 3 1 3 2 1 1 2 3 1 2 2 2 2 3

کیفیت کالا	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی	فراوانی نسبی تجمعی
۱	۶	۰/۳	۶	۰/۳
۲	۹	۰/۴۵	۱۵	۰/۷۵
۳	۵	۰/۲۵	۲۰	۱
جمع	۲۰	۱	-	-

مثال 2. گروه خونی 20 فرد ورزشکار را به صورت زیر جمع آوری کرده ایم. یک جدول فراوانی مناسب برای این داده ها تشکیل دهید.

$B, A, AB, B, O, O, AB, O, O, O$

$AB, B, B, A, B, A, O, O, O, A$

گروه خونی	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی	فراوانی نسبی تجمعی
A	4	0.2	4	0.2
B	5	0.25	9	0.45
AB	3	0.15	12	0.6
O	8	0.4	20	1
جمع	20	1	-	-

چگونگی تشکیل جدول فراوانی داده های پیوسته:

$$R = x_{\max} - x_{\min} \text{ محاسبه دامنه تغییرات:}$$

محاسبه تعداد رده ها :

الف) روش دلخواه

$$k = 1 + 3.3 \log(n) \text{ (ب)}$$

$$n = 2^k \text{ (ج)}$$

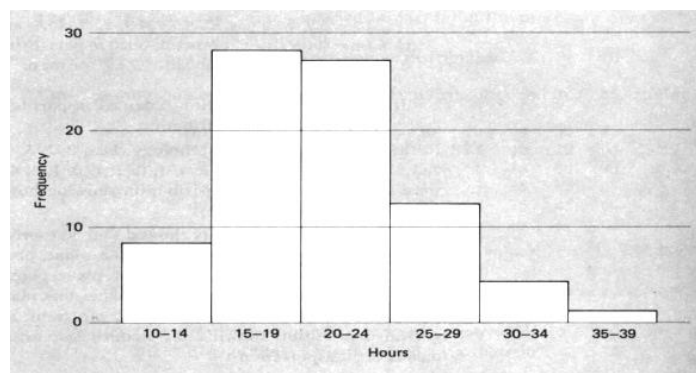
$$c = \frac{R}{k} \text{ محاسبه طول (حدود) رده ها:}$$

نمودارهای آماری:

• بافت نگار (هیستوگرام)

نمودار بافت نگار برای داده های کمی پیوسته بکار برده می شود.

روی محور افقی حدود رده ها و روی محور عمودی فراوانی مطلق یا فراوانی نسبی تعریف می شود.

• چند بر فراوانی (چند ضلعی)

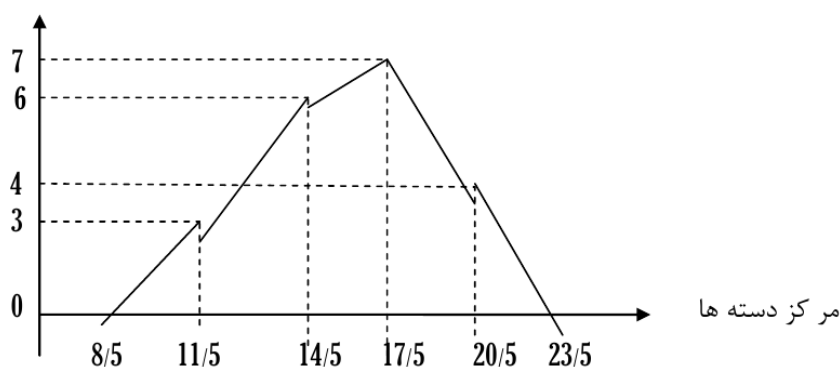
نمودار چند بر فراوانی نیز برای داده های کمی پیوسته بکار برده می شود.

روی محور افقی حدود رده ها و روی محور عمودی فراوانی مطلق یا فراوانی نسبی تعریف می شود.

مثال: برای جدول فراوانی زیر ، نمودار چند بر فراوانی رسم کنید

فراوانی	مرکز دسته	دسته ها
3	11/5	10-13
6	14/5	13-16
7	17/5	16-19
4	20/5	19-22

فراوانی

• شاخه و برگ (ساقه و برگ)

نمودار شاخه و برگ نیز برای داده های کمی پیوسته بکار برده می شود.

مثال: فرض کنید عددهای زیر تعداد شعب یک بانک بزرگ در 20 ناحیه شهری باشد.

69 84 52 93 61 74 79 65 63 88

57 64 67 72 74 55 82 61 77 68

شاخه			برگ						
5	2	5	7						
6	1	1	3	4	5	7	8	9	
7	2	4	4	7	9				
8	2	4	8						
9	3								

• دایره ای (کلوچه ای)

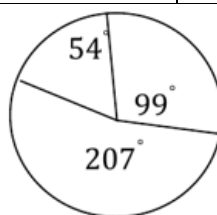
نموداری دایره‌ای، شبیه یک دایره است که تمام اجزا یک کل را نشان می‌دهد. فهم این نوع نمودار به لحاظ بصری آسانتر است و بیشتر از آن برای صفات متغیر کیفی استفاده می‌شود. اما به طور کل از نمودار دایره ای بیشتر برای نشان دادن متغیرهای کیفی (مثل جنسیت، رشته تحصیلی و غیره) استفاده می‌شود.

نمودار دایره ای برای داده های رسته ای (کیفی) بکار برده می‌شود.

$$360 \times \text{فراوانی نسبی هر رده} = \text{قطاع دایره برای هر رده}$$

مثال: با توجه به جدول زیر نمودار دایره ای خانوارها را بر حسب جمعیت رشم کنید.

نوع خانوار	کم جمعیت	جمعیت متوسط	پر جمعیت	جمع
تعداد خانوار	11	23	6	40
زاویه روی دایره	$\frac{11}{40} \times 360^\circ = 99^\circ$	$\frac{23}{40} \times 360^\circ = 207^\circ$	$\frac{6}{40} \times 360^\circ = 54^\circ$	

• میله ای

نمودار میله ای برای داده های رسته ای (کیفی) و داده های کمی گسسته بکار برده می‌شود.

روی محور افقی نشان طبقات (نماینده رده ها) و روی محور عمودی فراوانی نسبی را تعریف می‌کنیم.

فصل سوم: توصیف عددی داده ها

هدف کلی:

آشنائی با راه های گوناگون بیان ویژگیهای داده ها به کمک اندازه های گرایش مرکزی و پراکندگی

هدف های رفتاری:

- دلایل نیاز به توصیف هندسی و عددی داده ها
- گرایشهای مرکزی و پراکندگی و تفاوتها و کاربرد آنها
- مشخصه های شکلی در توصیف داده ها

گرایش های مرکزی: شاخصهای مرکزی یا مشخصه های مرکزی، شاخصهایی هستند که مرکزیت یک صفت متغیر را در جامعه نشان میدهند. برای یک محقق مهم است که از وضعیت توزیع یک صفت متغیر در جامعه آگاه باشد.

- میانگین
- میانه
- مد(نما)

میانگین حسابی:

(الف) هنگامی که تعداد داده ها معمولی یا کم باشد. $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$

(ب) هنگامی که داده ها به صورت جدول فراوانی مرتب شده باشند. $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k f_i \cdot m_i$ که در آن f_i فراوانی مطلق رده i ام و m_i نشان دسته i ام است.

مثال:

در جدول فراوانی مقابل، میانگین داده ها کدام است؟

حدود دسته ها	۶-۸	۸-۱۰	۱۰-۱۲	۱۲-۱۴
فراوانی	۱	۳	۱	۵

۱۰ (۱)

۱۰/۵ (۲)

۱۱ (۳)

۱۱/۵ (۴)

گزینه ۳ پاسخ است.

می دانیم در یک جدول فراوانی، میانگین کرانه های هر طبقه برابر نشان

دسته است، پس داریم:

حدود دسته ها	۶-۸	۸-۱۰	۱۰-۱۲	۱۲-۱۴
نشان دسته ها	۷	۹	۱۱	۱۳
فراوانی	۱	۳	۱	۵

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k f_i \cdot m_i = \frac{1 \times 7 + 3 \times 9 + 1 \times 11 + 5 \times 13}{1 + 3 + 1 + 5} = \frac{110}{10} = 11$$

فصل چهارم: احتمال

هدف کلی: آشنائی مقدماتی با نظریه احتمال و روشهای شمارش

هدف های رفتاری: آشنائی با مفاهیم

- فضای نمونه و پیشامد
- احتمال و اصول آن
- روشهای شمارش

مفاهیم اولیه:

- آزمایش تصادفی
- فضای نمونه (S)
- پیشامد (E)

آزمایش قطعی: آزمایشی که نتیجه آن قبل از انجام معلوم باشد.

آزمایش (پدیده) تصادفی: آزمایشی که از قبل نتیجه اش معلوم نباشد را آزمایش (پدیده) تصادفی می نامیم.

فضای نمونه ای: کلیه حالات ممکن را در یک آزمایش فضای نمونه ای می نامند.

برآمد: هر عضو فضای نمونه ای را یک برآمد می نامند.

پیشامد: هر زیر مجموعه ای از فضای نمونه ای را یک پیشامد می نامند.

مثال 1. پرتاب سکه

آزمایش تصادفی	فضای نمونه
پرتاب یک سکه	{ ش ، خ }
پرتاب دو سکه	{ خ خ ، ش خ ، خ ش ، ش ش }
پرتاب سه سکه	{ ش ش ش ، ش ش خ ، ش خ ش ، خ ش ش ، ش ش خ ، ش خ ش ، خ ش ش ، ش ش ش }
2^n	تعداد عضوهای پرتاب n سکه

مثال 2. پرتاب تاس

آزمایش تصادفی	فضای نمونه
پرتاب یک تاس	{ ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ }
پرتاب دو تاس	{ (۱و۱)، (۱و۲)، (۱و۳)، (۱و۴)، (۱و۵)، (۱و۶)، (۲و۱)، (۲و۲)، (۲و۳)، (۲و۴)، (۲و۵)، (۲و۶)، (۳و۱)، (۳و۲)، (۳و۳)، (۳و۴)، (۳و۵)، (۳و۶)، (۴و۱)، (۴و۲)، (۴و۳)، (۴و۴)، (۴و۵)، (۴و۶)، (۵و۱)، (۵و۲)، (۵و۳)، (۵و۴)، (۵و۵)، (۵و۶)، (۶و۱)، (۶و۲)، (۶و۳)، (۶و۴)، (۶و۵)، (۶و۶) }
6^n	تعداد عضوهای پرتاب n تاس

تعریف احتمال: احتمال یک پیشامد عبارتست از تعداد عضوهای آن پیشامد بروی تعداد عضوهای فضای نمونه.

به عبارتی:

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)}$$

مثال 3. در پرتاب دو سکه، احتمال اینکه یک بار شیر ظاهر شود، چقدر است؟

$$S = \{\text{ش ش، ش خ، خ ش، ش ش}\}$$

$$E = \{\text{ش خ، خ ش}\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{2}{4} = 0.5$$

مثال 4. در پرتاب دو سکه، احتمال اینکه حداقل یک بار شیر ظاهر شود، چقدر است؟

$$S = \{\text{ش ش، ش خ، خ ش، ش ش}\}$$

$$E = \{\text{ش ش، ش خ، خ ش}\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{4} = 0.75$$

مثال 5. در پرتاب سه سکه، احتمال اینکه دو بار شیر ظاهر شود، چقدر است؟

$$S = \{\text{ش ش ش، ش ش خ، ش خ ش، ش ش ش، ش خ خ، ش خ ش، ش ش خ، ش ش ش}\}$$

$$E = \{\text{ش ش ش، ش ش خ، ش ش ش}\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{8} = 0.375$$

مثال 6. در پرتاب یک تاس، احتمال اینکه عدد ظاهر شده فرد باشد، چقدر است؟

$$S = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$$

$$E = \{1, 3, 5\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{6} = 0.5$$

مثال 7. در پرتاب دو تاس، احتمال اینکه مجموع دو عدد ظاهر شده 9 باشد، چقدر است؟

$$S = \{(1,1), (1,2), (1,3), (1,4), (1,5), (1,6), (2,1), \dots, (2,6), \dots, (6,1), \dots, (6,6)\}$$

$$E = \{(3,6), (4,5), (5,4), (6,3)\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{4}{36} = 0.11$$

اصول احتمال:

اصل (1): اگر E پیشامدی از فضای نمونه S باشد، آنگاه: $0 \leq P(E) \leq 1$

اصل (2): $P(S) = 1$, $P(\Phi) = 0$

یا به عبارتی، اگر $E_1, \dots, E_k$ پیشامدهای از فضای S نمونه باشد، آنگاه:

$$\sum_{i=1}^k P(E_i) = 1$$

چند تعریف:

1. متمم احتمال E برابر است با: $P(E') = 1 - P(E)$

2. E_1, E_2 دو پیشامد مستقل اند، اگر: $P(E_1 \cap E_2) = P(E_1) \cap P(E_2)$

3. E_1, E_2 دو پیشامد ناسازگاراند، اگر: $P(E_1 \cap E_2) = 0$

مثال 8. در پرتاب یک تاس، احتمال اینکه عدد ظاهر شده کمتر از 3 نباشد، چقدر است؟

$$S = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$$

$$E = \{1, 2\}$$

$$P(E) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$$

$$P(E') = 1 - P(E) = 1 - \frac{1}{3} = \frac{2}{3}$$

مثال 9. یک تاس سالم دو بار پرتاب می شود. مطلوبست احتمال اینکه مجموع شماره هایی که در دو بار پرتاب ظاهر می شوند، کمتر از 5 و بیشتر از 10 باشد.

$$S = \{(1,1), (1,2), (1,3), (1,4), (1,5), (1,6), (2,1), \dots, (2,6), \dots, (6,1), \dots, (6,6)\}$$

$$E_2 = \{(5,6), (6,5), (6,6)\} \quad \text{و} \quad E_1 = \{(1,1), (1,2), (1,3), (2,1), (2,2), (3,1)\}$$

$$P(E_1) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{6}{36} = \frac{1}{6}$$

$$P(E_2) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{36} = \frac{1}{12}$$

$$E_1 \cap E_2 = \Phi \Rightarrow P(E_1 \cap E_2) = 0$$

قضیه: اگر E_2, E_1 دو پیشامد مستقل باشند، آنگاه:

- E_2, E_1' دو پیشامد مستقل اند.
- E_2', E_1 دو پیشامد مستقل اند.
- E_2', E_1' دو پیشامد مستقل اند.

قواعد احتمال:

• جمع احتمال: اگر E_1, E_2 دو پیشامد دلخواه از فضای نمونه S باشند آنگاه داریم:

$$p(E_1 \cup E_2) = p(E_1) + p(E_2) - p(E_1 \cap E_2)$$

احتمال شرطی: فرض کنید پیشامدی مانند E_2 رخ داده است. احتمال وقوع E_1 به شرط E_2 که با نماد $P(E_1 | E_2)$ نشان می دهیم عبارتست از:

$$P(E_1 | E_2) = \frac{P(E_1 \cap E_2)}{P(E_2)}$$

• ضرب احتمال: $P(E_1 \cap E_2) = P(E_2) \times P(E_1 | E_2)$

مثال 10. تاس سالمی را پرتاب می کنیم. اگر بدانیم عدد ظاهر شده فرد می باشد، احتمال اینکه عدد ظاهر شده کمتر از 4 باشد، چقدر است؟

$$S = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$$

$$E_1 = \{1, 2, 3\}$$

$$E_2 = \{1, 3, 5\}$$

$$P(E_1) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{6} = \frac{1}{2}$$

$$P(E_2) = \frac{n(E)}{n(S)} = \frac{3}{6} = \frac{1}{2}$$

$$E_1 \cap E_2 = \{1, 3\} \Rightarrow P(E_1 \cap E_2) = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$$

$$P(E_1 | E_2) = \frac{P(E_1 \cap E_2)}{P(E_2)} = \frac{\frac{1}{3}}{\frac{1}{2}} = \frac{2}{3}$$

آنالیز ترکیبی و اصول شمارش:

فاکتوریل:

حاصلضرب اعداد صحیح و مثبت 1 و 2 و 3 و ... n را فاکتوریل n گویند که با نماد $n!$ نشان داده می شود.

$$1! = 1$$

$$2! = 1 \times 2$$

$$3! = 1 \times 2 \times 3$$

$$4! = 1 \times 2 \times 3 \times 4$$

$$5! = 1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5$$

مثال:

تبدیل یا جایگشت:

جایجا کردن n شی متمایز را به صورتهای مختلف در کنار هم، تبدیل n شی گویند که با نماد P_n نشان داده می شود. مثال 1. در یک سالن سخنرانی 4 صندلی خالی وجود دارد. 4 نفر از بیرون وارد سالن می شوند. نفر اول می تواند به 4 طریق جا انتخاب کند، نفر دوم به سه طریق، نفر سوم به دو طریق و نفر چهارم به یک طریق.

$$P_4 = 4! = 24$$

مثال 2. کتابداری می خواهد شش کتاب متفاوت با نامهای مختلف را در یک قفسه کتابخانه بدون در نظر گرفته هیچ شرطی از راست به چپ بچیند. این کار را به چند صورت می تواند انجام دهد.

$$P_6 = 6! = 720$$

تبدیلهای با تکرار: اگر از شی مفروض r_1 شی از یک نوع، r_2 شی از نوع دیگر و و سرانجام r_k شی از نوع دیگری باشند به طوری که $r_1 + r_2 + \dots + r_k = n$ باشد، تعداد جایگشت یا تبدیلهای کل آنها از رابطه زیر تعیین خواهد شد.

$$\frac{n!}{r_1! r_2! \dots r_k!}$$

مثال 3. به چند طریق 3 دانشجوی سال اول و 4 دانشجوی سال دوم می توانند بر روی 7 صندلی در یک ردیف کنار هم قرار گیرند؟

$$\frac{7!}{3!4!} = 35$$

مثال 4. با حروف کلمه دیدم چند کلمه می توان ساخت.

$$\frac{4!}{2!} = 12$$

مثال 5. با حروف باباخانیان چند کلمه ده حرفی می توان نوشت.

$$\frac{10!}{2!4!2!} = 37800$$

مثال 6. با ارقام به کار رفته در عدد 34334 چند عدد پنج رقمی می توان نوشت.

$$\frac{5!}{2!2!} = 10$$

هر گاه بخواهیم از بین n شیء، فرد، عدد و ... مختلف r تا را انتخاب نماییم، بر حسب آنکه ترتیب انتخاب عناصر اهمیت داشته باشد یا نداشته باشد، تعداد طرق انجام این کار از فرمول ترتیب یا ترکیب بدست می آید.

الف) ترتیب یا جایگشت

هر گاه بخواهیم از بین n شیء، فرد، عدد و ... مختلف r تا را به ترتیب انتخاب نماییم، آنگاه تعداد طرق انجام این کار عبارت است از:

$$P_r^n = \frac{n!}{(n-r)!}$$

ترکیب: هر گاه بخواهیم از بین n شیء، فرد، عدد و ... مختلف r تا را انتخاب نماییم، به نحوی که ترتیب انتخاب عناصر اهمیت نداشته باشد، آنگاه تعداد طرق انجام این کار عبارت است از:

$$C_r^n = \binom{n}{r} = \frac{n!}{r!(n-r)!}$$

مثال 7. از بین 10 نفر از دانشجویان ممتاز گروه کامپیوتر می خواهیم 3 نفر را انتخاب نموده و: الف) به اردو بفرستیم. ب) به آنها هدیه دهیم. به این ترتیب که به نفر اول یک لپ تاب، به دومی یک سکه، به سومی یک فلش مموری هدیه دهیم. هر کدام از این کارها را به چند طریق می توان انجام داد.

الف) چون ترتیب انتخاب مهم نیست لذا تعداد طرق انتخاب عبارت است از:

$$\binom{10}{3} = \frac{10!}{3!(10-3)!} = 120$$

ب) چون ترتیب انتخاب در نحوه تقسیم هدایا مهم است لذا تعداد طرق انتخاب عبارت است از:

$$P_3^{10} = \frac{10!}{(10-3)!} = 720$$